

© І.Л. Даніленка, Я.Я. Іваноў

ФРАЗЕАЛАГІЧНЫЯ НЕАЛАГІЗМЫ Ў МОВЕ БЕЛАРУСКАГА ПЕРЫЯДЫЧНАГА ДРУКУ

У апошняе дзесяцігоддзе ХХ стагоддзя і першыя пяць гадоў новага веку адбыліся заўважныя змены ў лексічным складзе беларускай літаратурнай мовы. З'явілася значная колькасць новых слоў і фразеалагізмаў, якія папоўнілі практычна ўсе функцыянальна-стылістычныя пласты мовы.

Лексічныя і фразеалагічныя адзінкі, як вядома, больш за іншыя моўныя адзінкі звязаны з акалячай рэчаіснасцю, прама суадносяцца з рэаліямі аб'ектыўнага свету, таму змены, якія адбываюцца ў сферы духоўнага і сацыяльнага жыцця, аказваюць на іх састаў самае непасрэднае ўздзеянне. У прыватнасці, інтэнсіўная дэмакратызацыя беларускай літаратурнай мовы ў 1990-х гадах у спалучэнні з адменай абавязковай цензуры перыядычнага друку і іншых СМІ прывяла да таго, што шмат зніжанай і жаргоннай лексікі і фразеалогіі выйшла за межы гутарковага маўлення і пранікла ў мову газет і тэлебачання, палітычны дыкурс, вусныя публічныя выступленні і інш. Фразеалагічныя неалагізмы, у адрозненні ад лексічных, азначаюць не новыя праявы рэчаіснасці, а іх ацэначную характарыстыку. Фразеалагічныя інавацыі ўсебакова характарызуюць чалавека і розныя сферы яго дзейнасці.

Інтэнсіўнасць распаўсюджвання фразеалагічнай неалогікі ў сучаснай беларускай літаратурнай мове патрабуе грунтоўнага даследавання. Найперш трэба акрэсліць само паняцце фразеалагічных неалагізмаў, пад якімі далей будуць разумецца устойлівыя звышслоўныя экспрэсіўныя адзінкі, якія не адзначаны ў існуючых фразеалагічных слоўніках сучаснай беларускай літаратурнай мовы і або створаны нанова, або актуалізаваны ў новых сацыяльных умовах, або запазычаны з іншых моў, або ўтвораны ў выніку змянення вядомых раней фразеалагічных адзінак і да т.п. Пры апісанні фразеалагічных інавацый трэба ўлічваць такія іх параметры, як ступень фіксацыі слоўнікамі, адчуванне "навізны" носьбітамі мовы, дынаміку ўжывання, сферу бытавання і г.д.

Узбагачэнне фразеалагічнай сістэмы сучаснай беларускай літаратурнай мовы і фармаванне ў ёй новай фразеалогіі адбываецца наступнымі шляхамі.

1. За кошт пашырэння ўжывання фразеалагічных спалучэнняў, якія існавалі ў мове раней, але або не мелі шырокага распаўсюджвання (функцыянальна-

стылістычна і/або колькасна абмежаванья), або па розных прычынах на некаторы час выйшлі з актыўнага ўжывання і таму не былі зарэгістраваны ў фразеалагічных слоўніках. Маўленчая актуалізацыя такіх фразеалагізмаў адбылася ў сучаснай беларускай літаратурнай мове ў сувязі з сацыяльнымі і моўнымі зменамі апошніх пятнаццаці гадоў. Параўн.:

да фені ка му што (разм., ‘абсалютна ўсё роўна’), напр.: *Тады я зразумеў: нягледзячы на тое, што крытыкі крытыкуюць, а пісьменнікі пішуць, народу глыбока “да фені”. што адбываецца ў літаратуры* (“Літаратура і мастацтва” [далей – “ЛіМ”], 5 красавіка 1996 г.);

хто (што) і ў Афрыцы хто (што) (разм., ‘паўсюль’), напр.: *Партрэт – ён і ў Афрыцы партрэт* (“Свабода” [далей – “Св.”], 14 траўня 1996 г.);

лес дыназаўраў (кніжн., ‘знікненне’), напр.: *Эпоха імперскіх панаванняў адышла ў нябыт. Жорсткія звышцэнтралізаваныя сістэмы-монстры даказалі сваю нежыццяздольнасць, а таму “лес дыназаўраў” заканамерна напаткаў найвялікшую з імперый новага часу. Свет прыйшоў да новай структуры – дынамічнай, дэцэнтралізаванай, плюралістычнай* (“ЛіМ”, 12 студзеня 1996 г.) і інш.

2. За кошт ўжывання фразеалагічных спалучэнняў, якія абазначаюць новыя паняцці, раней не існаваўшыя ў рэчаіснасці (за кошт ўласнага лексічнага матэрыялу або ў выніку запазычвання з іншых моў). Сярод іх можна вылучыць наступныя групы.

2.1. Фразеалагічныя інавацыі ўласна беларускага паходжання. Параўн.:

душыць (задушыць) жаба ка го (‘адчуваць зайздрасць’), напр.: *Пасля залётчыка нельга і пальцам крануць, за тое, што ўсю роту падставіў, яго “жаба задушыць”, г.зн. сорам перад саслужыўцамі* (“Наша Ніва” [далей – “НН”], 3 чэрвеня 1996 г.);

здымаць (зняць) тлушч ка му (‘забраць што-небудзь у каго-небудзь заможнага, часта беспадстаўна’), напр.: *“Трэба зняць “тлушч” з перапрацоўшчыкаў і гандляроў”, – сказаў на згаданай нарадзе кіраўнік краіны* (“ЛіМ”, 23 лютага 1996 г.);

мазга за мазгу заходзіць у ка го (‘хто-небудзь дзейнічае неразумна, безразважна, робіць глупства’), напр.: *Мы ўсе патроху трубім у адну трубу, але не выходзіць ніводнай абавязковай мелодыі! У мяне ўжо зайшла “мазга за мазгу”. Я ў мінулым лісце напісаў, што Вы капалі бацькаву бульбу* (“ЛіМ”, 6 верасня 1996 г.); параўн. з фразеалагізмам *шарыкі за ролікі заходзяць у гэтым жа значэнні* [Лепешаў 1993: 2: 577];

новы беларус (‘чалавек, які жыве па новых, лепшых, чым раней, стандартах жыцця, разбагацеўшы ў выніку новых грамадскіх і палітычных

пераўтварэнняў); таксама можа ўжывацца і ў значэнні ‘выбітны, свядомы прадстаўнік маладога пакалення’), напр.: *У Расеі ёсць “новыя расейцы”*. *У Беларусі ёсць “новыя беларусы”* (я сам у менскім радыё чуў). *А вось у Літве “новых літоўцаў” няма. Зьява аналягічная ёсць, а тэрміну такога – няма.* (“НН”, 1 сакавіка 1996 г.); гэты фразеалагізм створаны па аналогіі з руск. *новый русский* (у тым жа значэнні), але назіраецца і іншы працэс, калі спалучэнне *новы беларус* ужываецца ў значэнні ‘выбітны, свядомы прадстаўнік маладога пакалення’, напр.: *19 студзеня беларускі ліцэй адсвяткаваў свае пятыя ўгодкі. “Мы – новыя беларусы...”, – прагучала са сцэны Рускага тэатра з вуснаў ягоных навучэнцаў. А ўслед – перасцярога: “Не блытаць з “новымі рускімі”...”. Зблытаць не даў бы... разгул інтэлекту, які мусіў трымацца за адметную, я б сказала – народную выхаванасць* (“ЛіМ”, 26 студзеня 1996 г.);

падкідаць (падкінуць) дровы пад ногі каму (‘рабіць свядома што-небудзь шкоднае каму-небудзь’), напр.: *Так і хочацца спагадна папярэдзіць гэтых “нявінных” дзядоў, агітатараў – пад ялдычнікаў, якія падкідаюць дровы пад ногі спутанай Канстытуцыі, каб потым не енчылі, што не ведалі, што чынілі. Вас, шануюныя, наперадзе чакае адказнасць. Калі не перад людзьмі, дык перад Богам* (“ЛіМ”, 20 верасня 1996 г.);

працуе бубен у каго, чы й (‘хто-небудзь думае’), напр.: *Не даходзяць словы, кепска працуе “бубен” – каманда “упор лёжа” дзейнічае эфектыўна – “курсы” выдрэсіроўваюцца на узорных салдатах пячанскай штампойкі* (“НН”, 3 чэрвеня 1996 г.);

сварбіць у вачах ао каго, чаго (‘дакучаць пастаяннай прысутнасцю’), напр.: *Ад расейшчыны пачынае сварбець у вачах* (“НН”, 28 кастрычніка 1996 г.), параўн. з фразеалагізмам *мазоліць вочы ў тым жа значэнні* [Лепешаў 1993: 2: 9];

у яму (ямку, ямачку) трэба каму (‘прыйшла пара паміраць каму-небудзь’), напр.: *Успомнілася бабуля, адна з пакутніц, што гарэла – не дагарэла ў вайну, а сёння кажэ: “Жыць ужо можна было б, а тут у ямачку трэба”* (“НН”, № 36 1996 г.) і інш.

2.2. Фразеалагічныя інавацыі, запазычаныя з рускай мовы. Параўн.:

ад балды рабіць што-небудзь (‘проста так, не ставячы перад сабой канкрэтнай мэты’) < руск. *от балды*, напр.: *У лешым выпадку цікаўны спажывец інфармацыі рабіў высновы аб сапраўдным стане рэчаў праз сваю ўласную сістэму здагадак. Але прыклад нямецкага радыё – адмыслоўца падае праблему ў, так бы мовіць, чыстым выглядзе. Журналіст выдумляў інфармацыю “ад балды”* (“НН”, 18 лістапада 1996 г.);

быць (гуляць) другім нумарам ('быць падначаленым у якой-небудзь справе') < руск. *быть (играть) вторым номером*, напр.: *Апошнім часам у дачыненнях паміж выканаўчай і заканадаўчай уладай ініцыятыву трымае апошняя. [Першай] ... увесь час прыходзіцца гуляць другім нумарам, адказваючы на захады апанентаў* ("НН", 11 лістапада 1996 г.);

гарачая кропка ('месца, дзе адбываюцца вайсковыя дзеянні, якое прыцягвае да сябе ўвагу') < руск. *горячая точка*, напр.: *Галоўная тэма на "саміце" была вайсковая. Ельцын ледзь рукі не выкручваў калегам па СНД на прадмет стварэння міжнацыянальных узброеных фарміраванняў для "гарачых кропак" на тэрыторыі краін Садружнасці* ("ЛіМ", 26 студзеня 1996 г.);

новы рускі ('чалавек, які жыве па новых, лепшых, чым раней, стандартах жыцця, раптоўна разбгацеўшы ў выніку новых грамадскіх і палітычных пераўтварэнняў') < руск. *новый русский*, напр.: *Сам за сябе гаворыць і змест фотаздымкаў, здэклівы і з'едлівы адначасова. На першым плане двое салдат з роты ганаровага карапула высока паднялі ногі, і праз парванія падзішвы свецяцца голыя пальцы. "Новы рускі" каля шыкоўнага аўтамабіля пытаецца ў залатой рыбкі: што табе трэба?* ("ЛіМ", 2 студзеня 1996 г.);

на барабану што каму ('усё роўна') < руск. *по барабану что кому*, напр.: *Зразумела, што салдатам збольшага "на барабану" гэтыя пажурныя зампалітаўскія "загрузкі", але ж паціху дурманяць хлопцам галовы* ("НН", 13 мая 1996 г.);

чорны рынак ('незаконны, неафіцыйны гандаль') < руск. *чёрный рынок*, напр.: *Ідэя па стварэнню чорнага рынку і вытворчасці "Экстазі" зарадзілася ў Коўне тры гады таму. У Вільні гэты наркотык з'явіўся ня сёлета, як мяркуюць многія, а два з паловай гады таму* ("НН", 4 лістапада 1996 г.);

штурхаць (падштурхнуць) да бездані каго ('прыводзіць каго-небудзь ў бездапаможнае становішча') < руск. *подтолкнуть к пропасти кого*, напр.: *Значную шкоду інвестфондам, кажучы, прынесла і прыпыненне іх дзейнасці? – Безумоўна. Неабгрунтаванае, скажам так, распараджэнне аб прыпыненні іх дзейнасці адкінула іх на паўгода назад, падштурхнула да бездані, над якой яны сёння стаяць, і калі яшчэ адзін такі крок, дык яны апынуцца на дне, і кокуль ніколі не змогуць выкарабкацца* ("ЛіМ", 2 лютага 1996 г.) і інш.

2.3. Фразеалагічныя інавацыі, якія з'яўляюцца запазычаннямі з іншых еўрапейскіх моў (як правіла, адначасова са з'яўленнем адпаведных выразаў у рускай мове і вельмі часта пад яе уплывам ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму на Беларусі). Параўн.:

быць (апынацца, апынуцца) па-за гульнёй ('нечакана страціць правы на ўдзел у якой-небудзь справе, перастаць займацца чым-небудзь') = руск. *быть (оказаться) вне игры* < англ. *to be offside*, напр.: *У той час, калі гранды вялікай*

палітыкі абмяркоўваюць пытанні, датычныя трох славянскіх нацыяў, мы апынаемца па-за гультэй... ("НН", 3 чэрвеня 1996 г.);

рабіць (зрабіць) грошы ('зарабляць') = руск. *делать деньги*, < англ. *to take money*, напр.: *Вы трошкі ўтрыруеце. Размова ў такім ключы вядзецца пра рознага роду махляроў, лаўкачоў, якія робяць грошы, як кажучь, з паветра* ("ЛіМ", № 8, 1996 г.) і інш.

3. За кошт з'яўлення новых варыянтаў тых фразеалагічных адзінак, якія ўжываліся і раней ў сучаснай беларускай літаратурнай мове. Сярод іх можна вылучыць наступныя групы.

3.1. Варыянты фразеалагічных адзінак, што ўтварыліся ў выніку дынамікі сродкаў выражэння фразеалагічнага значэння.

3.1.1. За кошт сінанімічных сродкаў беларускай мовы, калі значэнне фразеалагізма не змяняецца. Параўн.:

адыходзіць (адысці) на другі план як варыянт фразеалагізма *адысці (адступаць) на задні план* у значэнні 'станавіцца нязначным, другарадным, не вельмі істотным' [Лепешаў 1993: 1: 72], напр.: *Адышлі на другі план "бітва за ўраджай" ды іншыя надзённыя клопаты* ("ЛіМ", № 33, 1996 г.);

блытацца (заблытацца) ў трох бярозах як варыянт фразеалагізма *блудзіць (заблудзіць, заблудзіцца) ў трох соснах* у значэнні 'не разбірацца ў самым простым, элементарным' [Лепешаў 1993: 1: 98], напр.: *Палітыка і палітыкі ў мірны час заблыталіся ў трох бярозах, прэзідэнт нічога новага, апроч незабытага старога, прапанаваць не можа, партыі альбо не рашаюцца пераходзіць у адкрытую апазіцыю ўладам, альбо не маюць сіл для гэтага, альбо, зноў жа, не могуць прапанаваць ідэй (акрамя, вядома, зняслаўленай нацыянальнай), якія маглі б з'яднаць у адзін народ насельніцтва Беларусі...* ("ЛіМ", 9 лютага 1996 г.);

выкідаць (выкінуць) фокус як варыянт фразеалагізма *выкідаць (выкідваць) халенца (конікі) у значэнні 'рабіць ці гаварыць што-небудзь недарэчнае, нечаканае'* [Лепешаў 1993: 1: 210], напр.: *А пагаварыць, калі б умеў складна, хацелася б багата пра што!... Пра халодны ўжо дваццаць гадоў ложак, пра тое, што так і не забыўся ён на сваю Алену, не здрадзіў ёй, не ўзяў нікога, не пайшоў у прымы; раскажаць, які цяпер у горадзе ды і ўвогуле ў свеце "балдзёж", паплакацца на іхняга бяспутнага Юрку, сына, пра якога ўжо злосці не хапае думаць, які так і не ўзяўся за розум, хутка сорака, трэба, каб ужо унукі былі, а ўсё не жэніцца, і ў вёску вачэй не кажа, не трэба ні бацька, ні матчына магілка... А нядаўна які фокус выкінуў – прыслаў паштоўку з 9-ым мая... з Германіі! Як гэта чалавек можа апынуцца ў Германіі?! І што там, у той Германіі, можна рабіць?...* ("ЛіМ", 12 красавіка 1996 г.);

круці не круці як варыянт фразеалагізма *як ні круці ў значэнні 'нягледзячы ні на што, пры любых абставінах'* [Лепешаў 1993: 1: 538], напр.: *Але круці, не круці, мая адзіная перавага ў тым, што я магу ісці роўна, а ён – не* ("НН", 16 верасня 1996 г.);

начэпліваць (начпіць) ярлык на каго як варыянт фразеалагізма *прышываць (прышыць) ярлык у значэнні 'аднабакова, шаблонна ацэньваць, характарызаваць каго-небудзь'* [Лепешаў 1993: 2: 227], напр.: *Дзіўна, але калі пра нацыяналізм загаварылі рускія пісьменнікі, гэта не палчылі грэхам, але варта загаварыць пра гэта мне, грузіну, як ярлык нацыяналіста тут жа быў начэплены* ("ЛіМ", № 35, 1996 г.);

не давядзі Гасподзь як варыянт фразеалагізма *не давядзі Бог (Божжа) у значэнні '(1) як выказванне папярэджання, засцярогі ад чаго-небудзь нежаданага, недапушчальнага, (2) як выказванне ацэнкі, характарыстыкі чаго-небудзь звычайна з боку сілы, ступені і да т.п.'* [Лепешаў 1993: 1: 106], напр.: *Знешне – як быццам штосьці разглядаю ў сябе пад нагамі. Каб хаця, не давядзі Гасподзь, не ішоў хто са знаёмых, не убачыў мяне тут* ("ЛіМ", № 5, 1996 г.);

нямала вады збеглі як варыянт фразеалагізма *шмат, многа, нямала, колькі, столькі вады спыло ў значэнні '(шмат і інш.) прайшло часу, адбылося змен'* [Лепешаў 1993: 2: 374], напр.: *Паўтара стагоддзя назад, калі ў Расіі ствараўся Літаратурны фонд, яго першаступеннай задачай значылася дапамога "бедствующим" літаратарам. З той пары нямала вады збегла, але да нядаўняга часу задачы Літфонду мала чым адрозніваліся ад той, што была сфармулявана яго заснавальнікамі* ("ЛіМ", 1 сакавіка 1996 г.);

паласкаць бялізну чыю як варыянт фразеалагізма *варушыць брудную бялізну ў значэнні 'праяўляць залішняю цікавасць да непажаданых падрабязнасцей чыйго-небудзь асабістага жыцця, узаемаадносін, дзейнасці і да т.п.'* [Лепешаў 1993: 1: 154], напр.: *Якую мэту ставяць перад сабой гэтыя публікацыі? Што гэта, пагоня за скандальнай сенсацияй? Радасць ад магчымасці "паласкаць" бялізну нябожчыка? Здавальненне, што талент можна пасмяротна зневажаць?* ("ЛіМ", 23 лютага 1996 г.);

трымаць на ланцугу каго, што як варыянт фразеалагізма *трымаць на прывязі ў значэнні 'не даваць каму-небудзь свабоды ў дзеяннях, учынках і да т.п.'* [Лепешаў 1993: 2: 457], напр.: *Што важней – рэпутацыя звышдзяржавы ці жыцце аднаго чалавека? Вечнае пытанне. Некалькі "развітых дэмакратый" трымаюць свет "на ланцугу", каб не даць распаўзціся "мусульманскаму дзікунству"* ("Св.", № 9, 1996 г.);

у трох словах як варыянт фразеалагізма *ў двух словах у значэнні 'коратка і проста'* [Лепешаў 1993: 2: 359], напр.: *Што можна прачытаць у гэтым раздзеле? Нічога асаблівага. Адрасы інстытутаў Акадэміі, чым яны*

займаюцца (у трох словах), можна знайсці інтэр'еры акадэмічных лябараторыяў. І нічога болей ("НН", 5 жніўня 1996 г.);

удар у спіну як варыянт фразеалагізма *нож у спіну* ў значэнні 'падлы учынак, здрадніцкія паводзіны ў адносінах да каго-небудзь' [Лепешаў 1993: 2: 93], напр.: *Удар, яшчэ удар. У спіну* ("Св.", 23 лютага 1996 г.);

устаўляць (уставіць) свае пяць золтых як варыянт фразеалагізма *устаўляць (утыкаць, сунуць) свае тры грошы* ў значэнні 'умешвацца ў чужыя справы' [Лепешаў 1993: 2: 500], напр.: *Зайшла ў рэдакцыі гаворка на грамадска-палітычныя тэмы. Дранько-Майсюк, гартаючы кніжку паэзіі паляка Уладзіслава Бранеўскага, устаўляе свае пяць золтых: "А вось, хлопцы, Бранеўскі сядзеў пры ўсіх рэжымах! Чатыры разы ці, можа, больш..."* ("ЛіМ", 30 жніўня 1996 г.);

што селядцоў у бочцы як варыянт фразеалагізма як *селядцоў у бочцы* ў значэнні 'у вялікай колькасці, пра мноства людзей у якім-небудзь месцы (у памяшканні, вагоне і да т.п.)' [Лепешаў 1993: 2: 331], напр.: *І, бадай, менавіта гэты фактар, нягледзячы на забарону спажывання "вогненнай вады" і даволі кепскі гук, і стаўся найбольш прыягальным для тутэйшых, ды і ня толькі, нефармалаў, якіх набіваецца заўважай у цесную залю, што тых селядцоў у бочку* ("НН", 9 снежня 1996 г.) і інш.

3.1.2. За кошт пашырэння моўных сродкаў выражэння экспрэсіўнага значэння фразеалагізмаў, калі апошняе набывае новыя сэнсавыя і/або экспрэсіўныя адценні. Параўн.:

ад макаўкі да пятак як варыянт фразеалагізма з (*ад*) *галавы да ног (пят)* у значэнні '(1) з усіх бакоў, поўнасю, цалкам, (2) самы сапраўдны, цвёрда перакананы ў чым-небудзь' [Лепешаў 1993: 1: 257], напр.: *Хіхікайце салодзенька-мядова, сурова бровы хмурыце на таго, Хто ўсё бароніць спадчыннае слова, Як зберагае ў цемрадзі агонь. Ці ў вас пытаць – ад макаўкі да пятак Цыннічных, разазрэтых балбатнёй: – А самі хоць ці верыце, "рэбята", Хлусні сваёй?* ("ЛіМ", 23 жніўня 1996 г.);

аслабляць (аслабіць) лейцы як варыянт фразеалагізма *адпускаць (папускаць) лейцы* ў значэнні 'змяншаць кантроль, паслабляць увагу, пільнасць, патрабаванні да каго-небудзь' [Лепешаў 1993: 1: 67], напр.: *Цікава, што пасля таго, як у ГДР у 80-х гадах ослабілі лейцы "сацыялістычнага рэалізму", мастацтва, у тым ліку і фотамастацтва, вярнулася да традыцыйнай эстэтыкі нямецкага экспрэсіянізму* ("ЛіМ", № 9, 1996 г.);

браць (узяць) на свае плечы ш т о як варыянт фразеалагізма *узвальваць (ускладваць) на свае плечы* ў значэнні 'свядома абцяжарваць сябе чым-небудзь' [Лепешаў 1993: 2: 480], напр.: *Немалаважна і тое, што пры падрыхтоўцы Поўнага збору, а гэтую працу ўзяў на свае плечы Інстытут*

літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук Беларусі, удакладнены, калі была на тое патрэба, даты напісання твораў і крыніцы іх першай публікацыі, выпраўлены заўважныя недакладнасці і друкарскія памылкі, значна пашыраны гісторыка-тэксталагічны і рэалістычны каментары ("ЛіМ", № 11, 1996 г.);

дурманіць галаву *к а м у* як варыянт фразеалагізма *дурыць (тлуміць, марочыць, чмурыць, чмуціць) галаву* ў значэнні '(1) знарок падманваць каго-небудзь, (2) надакучваць глупствам, чапляцца да каго-небудзь з дробязямі' [Лепешаў 1993: 1: 351], напр.: *Зразумела, што салдатам збольшага "на барабану" гэтыя патужныя зампалітаўскія "загрузкі", але ж паціху дурманяць хлопцам галовы* ("НН", 13 мая 1996 г.);

пераступіць (пераступіць) Рубікон як варыянт фразеалагізма *пераходзіць (перайсці) Рубікон* у значэнні 'прымаць беспаваротнае рашэнне, рабіць адказны, рашучы крок' [Лепешаў 1993: 2: 181], напр. *Дзіця ўжо зусім блізка падышло: вось-вось пераступіць Рубікон – ад бязмоўя да улады над словам. І пераадолее мяжу, можа быць, адразу і значна лягчэй, чым іншыя у яе ўзросце* ("ЛіМ", № 43, 1996 г.);

страляць (стрэліць) у дзесятку як варыянт фразеалагізма *пацэліць у дзесятку* ў значэнні 'сказаць ці зрабіць менавіта тое, што патрэбна' [Лепешаў 1993: 2: 170], напр.: *Убачыўшы мае вырабы, той "стрэльную у дзесятку": "Хо-хо... МісьКОШЫКІ! Вам [пісьменніку П. Місько] трэба візітку ў кожны класці ці яшчэ нешта прыдумаць, каб заадно і аўтограф даваць"* ("ЛіМ", № 5, 1996 г.);

сыпаць перлы як варыянт фразеалагізма *сыпаць бісер (перлы) перад свіннямі* ў значэнні 'дарэмна гаварыць пра што-небудзь ці даказваць што-небудзь таму, хто не здольны або не хоча зразумець гэта' [Лепешаў 1993: 2: 413], напр.: *Трэба толькі выбраць добрае месца, не баяцца міліцыі і акуратна працаваць з публікай, памятаючы пры гэтым, што перлы сыпаць не варта. Не дапаможа* ("НН", 1 сакавіка 1996 г.);

хоць сядзь хоць падай як варыянт фразеалагізма *хоць стой хоць падай* у значэнні 'з-за сарамлівасці ці збянтэжанасці невядома, што рабіць' [Лепешаў 1993: 2: 397], напр.: *А калі доктар тэхнічных навук, натрасаючы ўласнай брашуркай "Родной ли белорусам русский язык?", пачынае даводзіць, што беларусы "русей" саміх расіян, то хоць сядзь, хоць падай. Не то ты ў вышэйшым органе улады, не то ты ў завочнай школе* ("ЛіМ", № 11, 1996 г.);

часіць (прычасіць) агульным грэбнем каго, што як варыянт фразеалагізма *стрыгчы пад адзін грабянец (грэбень)* у значэнні 'раўняць у якіх-небудзь адносінах, не лічачыся з індывідуальнымі асаблівасцямі, адрозненнямі' [Лепешаў 1993: 2: 401], напр.: *Прычына, мабыць, у тым, што хто мае лепшыя паказчыкі, той лепш сябе і пачувае. А такіх не любяць. Таму, як было б спакусліва "прычасіць" Гродзеншчыну агульным грэбнем, прывесці да аднаго з іншымі знамянальніка* ("Св.", № 13, 1996 г.) і інш.

3.2. Варыянты, што ўтварыліся ў выніку праяў моўнага пурызму (імякнення да вынішчэння русізмаў з беларускай мовы). Параўн.:

жораў у **аблоках** як варыянт фразеалагізма *журавель у небе* ў значэнні 'адаленая будучыня, нешта няпэўнае' [Лепешаў 1993: 1: 377], напр.: *Усе даўно ўжо ведаюць, што такое "ластаўка", але вясною міліцыя хацела злавіць нейкага "жорава ў аблоках" – "буревестніка", які "з крыкам луннае" і прадвясчае пераварот ("НН", 30 снежня 1996 г.);*

задняй датай як варыянт фразеалагізма *заднім чыслом (днем)* у значэнні 'праз некаторы час пасля таго, як адбылося што-небудзь' [Лепешаў 1993: 2: 574], напр.: *Таму шырока бытавала практыка, калі арыштаваных тут жа ў "прыдатным" месцы – лесе, лагчыне, на могіках – расстрэльвалі, а потым задняй датай афармлялі справы з патрэбнымі паказаннямі ("НН", 21 кастрычніка 1996 г.);*

кітайскі мур як варыянт фразеалагізма *кітайская сцяна* ў значэнні '(1) неадольная перашкода, поўная ізаляванасць ад каго-, чаго-небудзь, (2) сур'ёзная перашкода ў чым-небудзь' [Лепешаў 1993: 2: 411–412], напр.: *Усякія іншыя інтэрпрэтацыі фактычна не даходзяць – нашыя народы дагэтуль раздзяляе вялікі інфармацыйны "кітайскі мур". Мне запамніўся, на маю думку, яскравы прыклад інфармацыйнае прорвы паміж нашымі культурамі ("НН", 22 сакавіка 1996 г.);*

кот у мяху як варыянт фразеалагізма *кот у мяшку (у торбе)* у значэнні 'той ці тое, пра вартасці якога загадзя не ведаеш, невядомае, няпэўнае' [Лепешаў 1993: 1: 523], напр.: *На акцэраў сваіх, праўда, крыху пакрыўдзіўся: на спектакль Някрэйуса, бачыце, усе прыйшлі, а спектаклі з Украіны ды Санкт-Пецярбурга для іх – кот у мяху, таму, атрымліваецца, увагі не варта? ("ЛіМ", № 23, 1996 г.);*

так бы мовіць як варыянт фразеалагізма *так сказаць* у значэнні 'калі можна так выказацца' [Лепешаў 1993: 2: 434], напр.: *Наш дзяржаўны гандаль сапраўднай канкурэнцыі, так бы мовіць, у сваіх нетрах не ведаў і не ведае, калі не лічыць канкурэнцыйнай спаборніцтва за лешыя фінансавыя і іншыя паказчыкі ("ЛіМ", № 8, 1996 г.) і інш.*

3.3. Варыянты, што ўтварыліся ў выніку праяў руска-беларускай інтэрферэнцыі. З'ява гэта ў апошні час стала больш абмежаванай, але яшчэ канчаткова не знікла. Параўн.:

на густ чы й (рус. *на вкус*) як варыянт сінанімічных фразеалагізмаў *пад густ, да густу, на густу* з агульным значэннем 'даспадобы (прыйсціся і пад. каму-небудзь), падабаецца' [Лепешаў 1993: 1: 298–499], напр.: *Праводзяцца нават свае конкурсы прыгажосці. І што самае дзіўнае, ці брыдкае*

(як на чый густ) ёсць сваё вар'етэ, дзе сямідзесяцігадовыя маладзіцы, падкідаючы маршчыністыя ногі, задзіраюць спадніцы, спакушаючы дзевяностагадовых гледачоў (“НН”, 7 кастрычніка 1996 г.);

прыводзіць (прывесці) да аднаго знамянальніка каго, што (рус. *приводить (привести) к одному знаменателю*) як варыянт фразеалагізма кніжн. *прыводзіць (прывесці) да агульнага назоўніка* ў значэнні ‘ліквідуючы алрозненні, ураўноўваць што-небудзь у якіх-небудзь адносінах’ [Лепешаў 1993: 2: 218], напр.: *Прычына, мабыць, у тым, што хто мае лепшыя паказчыкі, той лепш сябе і пачувае. А такіх не любяць. Таму, як было б спакусліва “прычасаць” Гродзенічыну агульным грэбнем, прывесці да аднаго з іншымі знамянальніка* (“Св.”, № 13, 1996 г.);

уздоўж і ўпапярок (рус. *вдоль и поперёк*) як варыянт фразеалагізма *уздоўж і ўпаперак* у значэнні ‘(1) у розных напрамках (прайсці, праехаць і да т.п.), (2) вельмі падрабязна, да дробязей (ведаць, вывучаць і да т.п.)’ [Лепешаў 1993: 2: 478], напр.: *Кажуць, што Міхась Раманюк аб’ездзіў усю Беларусь уздоўж і ўпапярок. Таму і сабраў такую багатую калекцыю беларускага народнага адзення і краянаучных фотаздымкаў* (“ЛіМ”, № 4, 1996 г.) і інш.

Акрамя ўласна інавацый у сучаснай беларускай літаратурнай мове шырока ўжываецца шмат фразеалагічных зваротаў, якія па розных прычынах не былі яшчэ лексікаграфічна апісаны (найперш па тэхнічных прычынах, бо аб’ектыўна вельмі цяжка было ахапіць усё багацце фразеалагічнага складу мовы ў слоўніку [Лепешаў 1993], які належыць аднаму аўтару). Параўн.:

быць (знаходзіцца) над пытаннем (‘у нявызначаным становішчы’), напр.: *Дэмакратычныя працэсы ў Расіі далі надзею самой Расіі і ўсяму свету, у тым ліку і Польшчы. Сёння будучыня дэмакратыі ў Расіі над пытаннем* (“НН”, 14 сакавіка 1996 г.);

вісець (вісіснуць) камянем на шыі ў каго (чаго) (‘адчуванне глыбокага смутку, шкадавання, трывожнасці’), напр.: *Паразумеўца ім не ўдалося: прадстаўнікі ўлады лічаць, што культура камянем вісіць на шыі бюджэта і цякай карысці ад яе няма* (“НН”, № 27 1996 г.), параўн. з фразеалагізмам *камень на сэрцы* ў значэнні ‘хто-небудзь адчувае душэўны цяжар’ [Лепешаў 1993: 1: 482];

да болю (‘вельмі моцна’), напр.: *Дый да болю надакучыла глядзець на адныя і тыя ж слайды архітэктуры, кафлі і г.д.* (“Наша Ніва”, 28 мая 1996 г.);

даваць (даць) дабро на што каму (‘даць згоду’), напр.: *Ня выйшаўшы на абарону законнага парламента, не падтрымаўшы яго, народ фактычна даў дабро на ўсе парушэнні пад час рэфэрэндуму і ўрэшце на яго фальсіфікацыю, пра што крычма крычаў парламент і наведамлялі нешматлікія назіральнікі* (“НН”, 2 снежня 1996 г.);

для *галачкі* ('фармальна (рабіць што-небудзь)'), напр.: *Побач са славытым "Віцязем" гродзенскі фестываль рызыкае стаць мерапрыемствам "для галачкі"* ("Св.", № 34, 1996 г.);

з *паветра* ('ніадкуль, з нічога'), напр.: *Вы трошкі ўтрыруеце. Размова ў такім ключы вядзецца пра рознага роду махляроў, лаўкачоў, якія робяць грошы, як кажучь, з паветра* ("ЛіМ", № 8, 1996 г.);

зацягваць (зацягнуць) пас ('свядома абмяжоўваць сябе ў чым-небудзь'), напр.: *Праграматыкі цвёрдзяць, што ў сытуацыі пераходнага грамадства найперш мусяць быць рэформы, дзеля гэтых рэформаў можна й трэба крыху зацягнуць пасы* ("НН", 30 верасня 1996 г.);

знаёмая песня ('нешта ўжо вядомае, чутае'), напр.: *Мы нікому не забараняем займацца прыватным прадпрымальніцтвам. Калі ласка, выкупляй майстэрню, абсталяванне, матэрыялы, плаці падаткі і працуй. Ды толькі жадаючых пускаяца ў такое, так бы мовіць, свабоднае плаванне – мала. Знаёмая песня. Знаёмая хоць бы па тым, што адбываецца ў нашым аграрным сектары. Нібыта і закон прыняты аб фермерскай гаспадарцы, і пастановы розныя існуюць аб спрыянні такой дзейнасці, а фермераў у нас не большае, а менее* ("ЛіМ", № 27, 1996 г.);

ляжаць на лапатках ('быць пераможаным і абсалютна бездапаможным'), напр.: *Але каб такое магло адбыцца, неабходна было зламаць хрыбет наменклатуры (камуністы ляжалі на лапатках і калі не арганізавалі, дык былі невылечна хворыя). Трэба было праводзіць новыя выбары як у Вярхоўны Савет, так і ў мясцовыя органы улады* ("ЛіМ", № 7, 1996 г.); *параўн. з фразеалагізмам класці (пакласці) на <абедзве> лапаткі ('перамагаць у якой-небудзь справе'), які ўжываецца са значэннем асобы ці сукупнасці асоб [Лепешаў 1993: 1; 511] у адрозненне ад першага, дзе дзеянне скіравана на асобу;*

моршчыць (зморшчыць) нос ('паказваць грэблівыя адносіны да кагоці чаго-небудзь'), напр.: *Ведаю: мясцовыя "эстэты", здараецца моршчаць насы, маляў, вучэбная, "прыкладная" харэаграфія!* ("ЛіМ", № 1, 1996 г.);

на роўным месцы ('з нічога, без падстаў'), напр.: *Сапсавала адносіны з Польшай, ЗША, нават з сябрам Ельцыным здолела пасварыцца. І ўсё на роўным месцы* ("Свабода", № 38, 1996 г.);

наступіць (наступіць) на граблі ('зноў паўтараць папярэднія памылкі'), напр.: *Толькі за апошнія тры гады наш народ як мінімум тройчы прымушалі наступіць на граблі "саюза з Расіяй". І кожны раз атрымлівалася адно і тое ж: замест паляпшэння жыцця – пагаршэнне, замест пераваг і здабыткаў – страты і шкода дзяржаве* ("ЛіМ", 12 красавіка 1996 г.);

пайсці ў разведку з кім ('вельмі давяраць каму-небудзь'), напр.: *Гэта быў перыяд таго самага "мянтоўскага самавольства", згаданы ў цыдулцы*

Шаптыцкага, якую яму ўдалося перадаць на волю. Але выбіць згоду на куплю свабоды і гонару не ўдалося ні ў каго з сям'ях. Як кажучь у такіх выпадках, “з гэтымі людзьмі я б пайшоў у разведку” (“НН”, 25 лістапада 1996 г.);

трымаць фігу ў кішэні (‘таёмна супрацьстаяць уціску’), напр.: *Шмат хто з дэпутатаў, што былі вымушаныя падпісаць вядомы зварот, бо не мелі смеласці адкрыта выказаць сваю пазіцыю ў адказ на прымус і наезды, пайшоў у кабіны для галасавання з фігай у кішэні. Гэта быў своеасаблівы “Наш адказ Чэмбэрлену”* (“НН”, 14 кастрычніка 1996 г.);

хлебнае месца (‘добрае, выгоднае ва ўсіх адносінах становішча’), напр.: *Прафесара проста падставілі, бо некаму спатрэбілася “хлебнае” месца, альбо ён проста не падзяліўся з кім трэба* (“НН”, 28 мая 1996 г.) і інш.

Невялікая колькасць такіх фразеалагізмаў (113 адзінак) адлюстравана ў навучальным дапаможніку І.Я. Лепешава [Лепешаў 1999].

Актыўныя працэсы ўзбагачэння фразеалагічнай сістэмы беларускай мовы ў апошнія дзесяць гадоў XX стагоддзя вымагаюць аператыўнага лексікаграфічнага апісання новых фразеалагічных адзінак і новых варыянтаў ужо існуючых фразеалагізмаў у спецыяльным слоўніку “Фразеалагічныя неалагізмы ў сучаснай беларускай літаратурнай мове”.

Літаратура

Iwanou J., Kapusta I. Фразеалагічныя інавацыі ў сучаснай беларускай літаратурнай мове // *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich.* – Białystok, 2001. – Т. VII. – S. 64–75.

Kanyta I. Новас і “добра забытае старое” ў беларускай фразеалогіі // *Studia sławistyczne.* – 2003. – Т. 4. – S. 49–55.

Лепешаў І.Я. У слоўнікавую скарбонку. – Гродна, 1999.

Лепешаў І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: У 2 т. – Мн., 1993.

Магілёў (Беларусь)